

EL FIL D'ARIADNA

DESOBREIR

FRÉDÉRIC GROS

DESOBEIR

EL FIL D'ARIADNA
110

© Éditions Albin Michel, Flammarion 2017

© 2018 Joan Ferrarons i Llagostera, per la traducció

© 9 Grup Editorial, per l'edició
Angle Editorial

c. Mallorca, 314, 1r 2a B · 08037 Barcelona

T. 93 363 08 23

www.angleeditorial.com

angle@angleeditorial.com

Disseny de la col·lecció: J. Mauricio Restrepo

Primera edició: octubre de 2018

ISBN: 978-84-17214-46-3

DL B 22733-2018

Impress a Romanyà Valls, SA

No és permesa la reproducció total o parcial d'aquest llibre,
ni la incorporació a un sistema informàtic, ni la transmissió
en cap forma ni per cap mitjà, sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per gravació
o altres mètodes, sense el permís previ i per escrit dels titulars del copyright.

Frédéric Gros

DESOBEIR

Traducció de Joan Ferrarons i Llagostera

 Angle Editorial

Taula

Hem acceptat l'inacceptable	11
1. El capgirament de les aberracions	21
2. De la submissió a la rebel·lió	39
3. La sobreobediència	49
4. De la subordinació al dret a la resistència	65
5. La filla d'Èdip	77
6. Del conformisme a la transgressió	91
7. L'any 1961	107
8. Del consentiment a la desobediència civil	129
9. La passejada de Thoreau	143
10. Dissidència cívica	157
11. L'obligació ètica	167
12. La responsabilitat sense límits	181
13. Pensar, desobeir. La República a tall de cloenda	195
La humanitat ens desplaça	211
Notes	215

Hem acceptat l'inacceptable

Els monstres existeixen, però n'hi ha massa pocs per a representar un perill real. Els més perillosos són els homes corrents, els funcionaris disposats a creure i a obeir sense discussions.

PRIMO LEVI

A tall de començament (paradoxal), recuperaré la provocació de Howard Zinn:¹ el problema no és pas la desobediència, el problema és l'obediència.² Wilhelm Reich se'n fa ressò dient: «L'autèntica qüestió no és pas saber per què la gent es revolta, sinó per què no es revolta.»³ Hi ha tantes raons per a no acceptar l'estat actual del món, el seu curs catastròfic, que desglossar-les totes ens duria a una lletania de desastres.

Em limitaré a citar tres o quatre motius de pes que haurien d'haver suscitat des de fa temps la nostra desobediència i que encara avui l'haurien de provocar, perquè no fan sinó agreujar-se a ulls veients.

I, tanmateix, no passa res, ningú o gairebé ningú no es revolta.

El primer motiu, és clar, és la recruada de les injustícies socials, les desigualtats econòmiques. La depauperació radical que Marx anunciava cada dia esdevé més real,⁴ com si la globalització finalment hagués permès, després de superar els impediments dels nacionalismes econòmics, que es desplegui en tota la seva extensió un capitalisme desenfrenat, total, que actualment ha creat una elit riquíssima, farta fins a rebentar, que esbufega sota el pes de la seva fortuna, enfront del 99 % de desposseïts que arrossegueu misèria i deutes pertot arreu. Es poden observar dues espirals estrictament complementàries d'empobriment de les classes mitjanes i d'enriquiment exponencial d'una minoria, redoblades per les noves tecnologies que anul·len els efectes de frenar per «fregament»,⁵ que fins ara mantenien un equilibri raonable. El procés s'accelera, s'embala. La racionalitat actuarial, la de les «assegurances» (càlcul fred de riscos), fa pagar a tot arreu els diners als qui no en tenen. Adopta una evidència aritmètica glacial que, per una quantitat mòdica, neteja l'ànima dels qui prenen les decisions econòmiques, de tots els qui, amb la llista de la propera tongada d'acomiadaments a la mà, diuen, amb una condescendència humiliant: «Què voleu que fem? És ben trist, però les xifres són les xifres, i no es pot anar contra la realitat de les xifres.» Però la «realitat» de les xifres és introbable, fora dels fonaments en la seva bona consciència.⁶ O més aviat no: la realitat de les xifres és la dels *efectes de realitat* produïts, durs i terribles. Quan les equacions es prenen com a font d'autoritat i els fulls de càlcul com la veu d'un oracle davant del qual s'ha d'acotar el

cap, una justificació de decisions, llavors la desesperança social, la misèria del final de mes, les degradacions, les ruïnes estan justificades per endavant. I tot això té lloc «d'acord» amb la llei de bronze de l'economia,* amb la «realitat» ineluctable de les equacions: les xifres són les xifres.

Però quina realitat? No és pas la realitat ofegada de les solidaritats individuals, la d'un sentit elemental de la justícia, de l'ideal de compartir. Ni el gruix de les realitats humanes que els dirigents —els «responsables», en diuen, sens dubte amb ironia—, en una barreja d'indiferència i càlcul, oblidem, dissimulen i eviten veure darrere una pantalla d'estadístiques impreses en paper setinat.

I quina és aquesta llei «superior»? Jo no veig sinó una co-bejança descarada. On és la providència que invoquen? I la necessitat inevitable? Sé que els rics i els poderosos tenen tant poder que són capaços de donar testimoni, si en tenen ocasió, de la seva fe. Veient la pietat mostrada pels dirigents empresarials, durant molt de temps vaig creure que es tractava d'hipocresia. Doncs no. El cinisme ha arribat a un grau superior, quasi eteri, on ja no es pot distingir de la sinceritat. Perquè les lleis de l'economia i els decrets de Déu s'assemblen, flotant en aquesta transcendència que les confon, propagant una ineluctabilitat que «s'imposa» a tothom sense excepció, com el temps que fa i la mort que ha d'arribar. En aquest punt, gaudir de privilegis immensos, ser beneficiari de l'ordre mundial —davant la massa destinada a

* Segons la llei de bronze del salari, el sou mitjà tendeix a no superar el nivell de subsistència mínima del treballador. Si els salaris puguen, la població treballadora tendirà a créixer i a reduir altre cop els sous. (*N. del t.*)

sobreviure—, gairebé seria un acte d'humilitat. Aleshores un es diu que un disbarat tan gran com aquestes desigualtats aberrants ha de ser, al capdavant, una mera aparença i que, en el fons, ha de tenir una explicació superior, com a mínim teologicomatemàtica. Aquesta és precisament la funció atroç del formalisme matemàtic dins l'economia: excusar els qui acaparen els beneficis. No, no és pas el brètol aprofitat que rebenta la humanitat, sinó l'humil servidor d'unes lleis sobiranes i massa complexes per al comú dels mortals. Sento la veu dels dirigents amb ingressos astronòmics, dels esportistes milionaris. No els costa gaire calmar-se la consciència replicant: «Jo no els he demanat pas, aquests emoluments exorbitants, me'ls han proposat! Bé ho dec valdre!» Aneu a dir als treballadors explotats que tenen el salari que es mereixen i que, si els paguen salaris inferiors, és perquè són infrahumans.

Aquest procés doble d'enriquiment dels rics i d'empobriement dels pobres degrada progressivament la classe mitjana.⁷ L'arrogància o la desesperança: cada cop hi ha menys realitat intermèdia entre els qui, aclofats en butaques encoixinades, exigeixen els màxims beneficis per a les seves accions i els qui pateixen la disminució de salaris aviat insuficients, ja no dic per a viure, sinó per a pagar els deutes. La vida és la poca cosa que resta un cop s'ha pagat al banc. Les regles més elementals de solidaritat s'esmicolen. La realitat humana es dissol i, als salons sumptuosos de dirigents lleugerament pensatius i arrepatats, no resta sinó Déu i les equacions, mentre que a l'altre món ens barallem per les engrunes. Amb la desaparició de la classe mitjana, es perd un món comú, perquè els ideals d'utilitat general, de bé públic,

sempre havien acomplert la funció de preservar la consciència d'una classe mitjana que imposava límits a la misèria extrema i a la riquesa extrema i constituïa, com fa més de vint segles escrivia Eurípides a *Les suplicants*, la possibilitat mateixa de la democràcia.⁸

Malgrat tot, la fractura encara no atia gaire l'odi polític del poble contra la classe acomodada. Aquest sentiment es fragmenta en una sèrie infinita de divisions internes. Perquè la condició dels més benestants sobretot suscita la passió amarga d'assemblar-s'hi, perquè l'orgull de ser pobre, alimentat per l'esperança de revenges futures, ha cedit davant una vergonya agressiva, perquè el missatge que circula arreu és que el sentit de la vida consisteix en el consum a ultrança i a perdre's en un present de plaers fàcils. Aquestes raons, i encara d'altres, curtcircuiten la còlera justa d'una majoria explotada contra la minoria i la transformen en odi contra petits aprofitats i en por davant de delinqüents menors.

Els adinerats cada vegada s'enriqueixen més de pressa, l'espiral del descens social s'accelera. La riquesa dels poderosos desafia la imaginació, mentre que la desemparança del que abans se'n deia «final de mes» —si bé avui ens hem empenyorat pels deu, vint anys a venir— és inconcebible per a les classes altes, que només s'esglaiaven amb les *variacions* dels seus rendiments immensos. Parlar d'«injustícia» s'ha tornat obsolet. Som a l'edat de la indecència. Les remuneracions dels dirigents de les grans empreses, els salaris dels esportistes tan promocionats, els emoluments dels artistes resulten *obscens*. Les desigualtats han arribat tan lluny que ja només les podria justificar la hipòtesi de *dues humanitats*.

El segon aspecte intolerable del nostre model actual és la

degradació progressiva del medi ambient. L'aire, el sòl i els seus «productes», la vegetació: tot està contaminat, embrutit fins a l'asfíxia. La natura, però, sempre s'havia definit per la capacitat de renovació, de repetició del Mateix. Se solia dir que, si bé les produccions culturals es gasten, envelleixen i moren, la natura, en canvi, és una primavera essencial. Tot hi comença sempre de nou. Repetició eterna del Mateix, nou començament incessant, reaparició màgica de les mateixes formes, frescor inalterada. El cor d'*Antígona* cantava «la Terra incansable» (vers 339). Doncs bé, la Terra s'ha cansat, el segle XXI serà el de l'esgotament i la desertificació. La humanitat tempteja els límits de la natura. La fecunditat de les terres s'esgota, els recursos es gasten, els estocs s'exhaureixen.

Hans Jonas havia plantejat, a *El principi de la responsabilitat*, la qüestió de l'irreversible.⁹ Es tractava de dir que, si bé durant segles els fràgils humans ens hem protegit de la natura mitjançant la tecnologia, ara les nostres capacitats tècniques han evolucionat tant que actualment no tan sols afecten els caràcters exteriors dels éssers vius, sinó també els fonaments de la vida mateixa, com en el cas paradigmàtic de les modificacions genètiques. Amb les intervencions tecnològiques, introduïm alteracions irreversibles i, així, fem d'aprenents del bruixot. La natura es mostra, per primera vegada, vulnerable. Durant segles i segles hem intentat protegir-nos-en per mitjà de la tecnologia. D'ara endavant és la natura que cal protegir contra la tecnologia. Però avui dia, gairebé mig segle després de l'anàlisi de Jonas, no es tracta solament de l'alteració de la natura, sinó de la seva *asfíxia*, perquè ja no es reuneixen les condicions

de «renovació» dels éssers vius i dels recursos naturals, s'ha trencat el seu cicle de renaixement. Ens amenaça la fi de les primaveres.

L'última situació inacceptable, que sens dubte engloba les dues primeres i els dona un moviment en espiral, gira al voltant del procés contemporani de creació de la riquesa. El que se'n diu «capitalisme» és difús, complex, proteïforme. El cas és que, amb la sistematització de l'accionariat, la importància de l'especulació financera, el principi generalitzat de l'endeutament i l'acceleració possible gràcies a les noves tecnologies, el capitalisme que s'ha anat imposant els darrers decennis és molt diferent: un model de creació de riquesa mitjançant el deute i l'especulació que desqualifica el treball (el salari és cosa de pobres) i exhaureix les forces i el temps. No és que ens precipitem *cap a* un abisme —o encara menys contra una paret—, sinó que aquesta caiguda és l'abisme. L'enriquiment es produeix en detriment de la humanitat futura. El món amb les desigualtats abismals, l'esfondrament dels fonaments naturals, la suïcida cursa cap endavant, el món que transmetrem a les generacions futures com un llegat nauseabund, és el nostre món. I quan dic «el nostre» no vull dir simplement el d'avui enfront del d'ahir. Dic que és «el nostre» perquè és el món que hem construït, que des de fa decennis hem acceptat que s'edifiqui, el món, en tot cas, que llegarem als qui vindran després de nosaltres. I els semblarà que som d'un egoisme dement, d'una irresponsabilitat mortal.

I per què no dèiem res? Per què, davant la imminència de la catàstrofe, continuem amb els braços plegats i, si bé no hi estem resignats, sí que mirem cap a una altra banda? Per

què hem deixat fer? Per què ens hem comportat com a espectadors del desastre?

Aquest llibre planteja la qüestió de la desobediència *a partir de la qüestió de l'obediència*, ja que, davant l'absurd i la irracionalitat del món tal com va, la desobediència és l'actitud òbvia. No demana gaires explicacions. Per què s'hauria de desobeir? N'hi ha prou d'obrir els ulls. La desobediència és tan justificable, tan normal, que el que sorprèn és la falta de reacció, la passivitat.

Per què obeïm? I sobretot: com obeïm? Necessitem una tipologia de l'obediència, l'única que podrà inspirar una tipologia de la desobediència. Cal redefinir la diferència entre submissió, consentiment, conformisme, etc.; cal distingir entre el dret a resistir, l'objecció de consciència, la rebel·lió, etc.

Les crítiques de la democràcia han estat estudiades a bastament.¹⁰ Aquest llibre defensa la idea d'una *democràcia crítica*. La democràcia és molt més que una forma institucional caracteritzada per «bones» pràctiques o procediments, inspirada per la defensa de les llibertats, l'acceptació de la pluralitat, el respecte de les disposicions majoritàries. *Ha de ser tot això*, sí, però la democràcia també significa una tensió ètica a l'interior de cadascú, l'exigència de sotmetre a examen la política, l'acció pública, el curs del món a partir d'un *jo polític* que conté un principi de justícia universal i que no és la mera «imatge pública» d'un mateix, per oposició al jo intern. Hem de deixar de confondre l'esfera pública amb l'exterior. El jo públic és la nostra intimitat política. És, dins nostre, enteniment, capacitat de pensar, facultat crítica. D'aquest punt sorgeix el rebuig de les evidències con-

sensuals, del conformisme social, de les idees produïdes en sèrie.¹¹ Malgrat això, el jo polític és un recurs va, improductiu, si no s'articula amb una acció conjunta, decidida per una pluralitat, portadora d'un projecte de futur. Però, sense aquest recurs, els moviments de desobediència sempre s'arriscaran a ser instrumentalitzats, reclutats, ofegats sota les consignes i el recanvi de líders. Del moviment mitjançant el qual el subjecte polític es descobreix en desobediència en direm «dissidència cívica».

La insurrecció no es decideix, sinó que sobrevé a un col·lectiu quan la capacitat de desobeir junts esdevé sensible, encomanadissa, quan l'experiència de l'intolerable s'espesseeix fins a convertir-se en una evidència social. La insurrecció suposa per endavant l'experiència compartida d'una dissidència cívica i de la seva crida, una experiència, però, que tothom ha de viure en si mateix, per si mateix i per a si mateix. D'ençà de Sòcrates («tingues cura de tu mateix») i de Kant («atreveix-te a saber»), és també el règim filosòfic del pensament, la seva interioritat intempestiva.

Quan les decisions dels «experts» s'enorgulleixen de ser el resultat d'estadístiques anònimes i fredes, desobeir és una declaració d'humanitat.

Aquest llibre no versa sobre els moviments socials actuals, en totes les seves formes (lluites socials, moviments de desobediència civil, constitució de zones a defensar,* reveladors d'informació, contestació pública de la llei, crides a la insurrecció) i totes les seves motivacions (defensa del medi

* Les zones a defensar o ZAD són una forma política d'ocupació d'espais oberts destinada a frenar projectes d'ordenació territorial. (*N. del t.*)

ambient, justícia social, reconeixements simbòlics, protecció de les minories, respecte a la dignitat humana).¹² No els ignora pas, sinó que només vol entendre, abans de l'esclat efectiu de les revoltes, fins a quin punt desobeir pot ser una victòria sobre un mateix, una victòria contra el conformisme generalitzat i la inèrcia del món. Aquest llibre voldria entendre, examinant les condicions ètiques del subjecte polític, per què és tan fàcil posar-se d'acord per dir que l'ordre actual del món és desesperançador i tan difícil, en canvi, desobeir-lo.

El capgirament de les aberracions

Per començar aquesta reflexió sobre la desobediència, m'agradaria situar-la sota l'horitzó que projecta un «poema» fantàstic, inspirat enmig d'un núvol d'alcohol.

Em refereixo a una «llegenda» que, a *Els germans Karamàzov* de Dostoievski, Ivan narra al seu germà Alioixa en una taverna.¹ Aquest relat, que segons l'autor constituïa el cim de la novel·la, és esbalaïdor. Hannah Arendt² i Albert Camus³ (com també Carl Schmitt, des d'una perspectiva evidentment diferent)⁴ l'han rebut com una gran provocació adreçada al pensament polític o, fins i tot, com un autèntic abisme.

Tot seguit en traçaré de nou la trama amb una mica de llibertat.

El poema d'Ivan narra el retorn del Crist entre nosaltres. La doctrina promet aquest retorn i l'anuncia com el signe de la fi dels temps. L'*Apocalipsi* de Joan revela que el Crist vindrà a concloure la història del món. S'asseurà en un tron majestuós, d'un blanc esclatant, diàfan. Davant tota la hu-

manitat ressuscitada, procedirà a separar els condemnats a sofrències eternes dels elegits per a gaudir de la presència divina benaurada i total.

En la narració d'Ivan, el Crist torna, però ho fa d'una manera quasi furtiva. Sense trompeta apocalíptica, un matí d'estiu es barreja a la callada entre la població de Sevilla. Som al segle XVI, a Espanya, en temps de la Inquisició. La brisa matinal encara fa giravoltar les cendres de les fogueres on el dia anterior van cremar uns quants heretges.

El Crist torna, camina, es mou entre els transeünts, els sevillans. Guarda silenci, sí, però la seva mera presència, el seu mer somriure, la seva mera mirada revelen l'essencial i la seva identitat: tothom el reconeix a l'acte. Aviat el poble, aplegat al voltant del Fill de l'Home que ha tornat entre els seus, forma una comitiva joiosa, cantant, esperançada. I vet aquí que arriben a la plaça de Sevilla, davant de la catedral. El Crist camina a pas lleuger, propagant el miracle de la seva presència, mentre tothom es desfà en plors de joia i li'n dona les gràcies.

En aquesta mateixa plaça, Ivan traça una silueta escardalenca. Un vell a l'aguait veu l'escena, un vell de noranta anys, encorbat, de cara cendrosa, solcada d'arrugues, i ulls ardents, vestit amb una túnica gastada. L'acompanya de prop la guàrdia del Sant Ofici. És l'inquisidor i *entén* el que passa. Reacciona immediatament, dona ordres. Un escamot travessa la multitud congregada, i el poble, que un segon abans exclamava lloances, ara calla de cop, s'encastella en un silenci temorenc i deixa passar els homes armats, que ràpidament duen a terme la segona detenció del Crist per ordre del vell dominicà, el «gran inquisidor». El Fill de l'Home és traslladat a la presó del Sant Ofici.

Ha caigut la nit, una nit calorosa, plena d'olors de llimona i llorer. L'inquisidor, amb una torxa a la mà, baixa tot sol al soterrani tortuós de l'edifici, obre la porta i hi entra. La porta es tanca, el dominicà escodrina el rostre del presoner i formula una pregunta:

—Així, doncs, sou vós? —Però tot seguit se'n desdiu—. No contesteu. —Llavors pregunta directament—: Per què ens heu vingut a molestar?

Una pregunta simple i prou banal; plantejada al Crist, però, adquireix un so únic. Qui es pensa que és l'inquisidor per a adreçar-se al Crist com si fos un empipador qualsevol, un visitant molest, una coneixença incòmoda?

A continuació la pregunta es desplega en el discurs que fa el gran inquisidor, un monòleg interminable mentre el Crist guarda silenci fins al final.⁵ Si el Crist amenaça de tornar a «molestar» —i és una autoritat de l'Església qui li ho retreu!—, vol dir que en el si de l'Església catòlica s'hi havia acabat instal·lant una certa tranquil·litat i una certa comoditat en contra del mateix missatge cristià per tal de tancar la bretxa d'angoixa que el Crist hauria obert, per tal de redreçar un error malaurat que hauria comès!

Però de quin error es tracta? Doncs d'un error present, segons l'inquisidor, en tres negacions, tres rebuigs adreçats al mateix diable, a Satanàs. L'episodi, com és sabut, es troba als Evangelis segons sant Lluç i segons sant Mateu. I l'inquisidor no para de repetir al Crist: recorda, recorda el que vas rebutjar al temptador.

El diable s'havia presentat davant un Crist afeblit per un llarg dejuni al desert i li havia ofert el poder de transformar les pedres en pans. El Fill de Déu va contestar:

—No, perquè l'home no viu sols de pa.

El diable, havent dut Jesús al cim del temple, encara li va demanar que es tirés daltabaix, perquè està escrit que els àngels l'agafaran per evitar la caiguda. Així comprovarà que és realment qui creu ser.

—No —respon Jesús—, perquè està escrit: «No temptaràs el Senyor, el teu Déu.»

Finalment, des d'una muntanya que domina altiplans i pujols, el diable li va mostrar tots els reialmes del món i li va oferir un poder universal, amb la condició que es prosternés davant seu. I el Crist va replicar:

—No, perquè només serveixo i dono culte a Déu.

Tres rebuigs, doncs, tres nos a tres temptacions que l'inquisidor reinterpreta com a actes d'obediència que el Crist desdenya, menysprea i refusa perquè són contraris al que ell exigeix de tothom: una fe autènticament lliure.

I és que, al capdavant, la temptació dels pans evoca l'obediència a l'estómac: la humanitat té fam, la humanitat només coneix la gratitud del ventre. És com si Satanàs hagués xiuxiuejat al Crist: sé que ho pots fer, en tens el poder; tan bon punt converteixis aquestes pedres en pans, veuràs com s'apinya al teu voltant una multitud bavejant gratitud. Tindran una fe absoluta en tu, perquè, omplint-los el ventre, els hauràs assegurat el son dels tips, que per als humils és la font de la benaurança. Però tu, continua l'inquisidor en el poema d'Ivan, tu volies una fe pura, una adhesió deslligada de la necessitat. Exigies que t'estimessin lliurement, que preferissin el pa celestial! En fer-ho, els vas enfonsar en l'angoixa. La nostra tasca, la dels qui sabem que els homes sobretot es volen atipar, ha estat fer treballar